

*академік АПН України, ректор НПУ імені М.П. Драгоманова
Бабкіна О.В.,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова*

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТСТВА

Стан політичної культури українського суспільства відображає складний процес модернізації в цивілізаційному розвитку країни. У сучасній політології залишається відкритою проблема розвитку субкультур, зокрема молодіжної політичної субкультури. Саме тому вивчення процесів формування і функціонування політичної культури студентства, її зв'язку з реформуванням суспільства має виняткове значення.

Актуальність розробки теоретичних проблем формування і функціонування політичної культури студентської молоді тісно пов'язана із широким комплексом постановочних завдань з розвитку демократичної, соціальної, правової держави. Процес демократизації вимагає появи особи, яка має високу політичну й правову культуру.

Недостатній рівень засвоєння демократичної політичної культури є однією з причин відчуження частини молоді від суспільно-політичних процесів в українському суспільстві. Процес державотворення в українському суспільстві органічно пов'язаний з утвердженням нової системи духовних цінностей, серед яких найвищою є людина, її права, куди входять індивідуальна свобода особи, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека.

Політична культура, по суті, починається там, де забезпечується систематичне відтворення єдності політичних знань, переконань, цінностей і практичної діяльності з їх реалізації в нормі поведінки, що стала загальним правилом.

Якою мірою демократія має спиратися на масові демократичні цінності та орієнтації і якою мірою їх можна вважати передумовами для демократизації? Які саме цінності і політичні орієнтації сприяють формуванню і функціонуванню інститутів демократії? І, нарешті, чи в змозі ці нові політичні інститути працювати без масової підтримки з боку суспільства?

Відомо, що культура є невід'ємною складовою демократії. Якщо суспільство і його компоненти безкультурні, то в наявності маса людей, які об'єктивно відсторонені від демократичної практики. Тому аксіомою є висновок про те, що процес демократизації не може протікати успішно, якщо він не заснований на демократичній культурі населення. Розвиток демократії визначається станом культури суспільства. Його доповнює той факт, що відсутність досвіду демократичного вирішення проблем, демократичності менталітету, зневажливе відношення до правових і моральних норм призводять до занепаду культури, намагань захистити демократію недемократичними засобами.

Результати соціологічних досліджень фіксують декларативне і прагматичне розуміння демократії, правовий нігілізм, недостатність терпимості, посилення недемократичних настроїв і дій, орієнтації на „голос натовпу”, невміння вести політичний діалог.

Одним із завдань політичної реформи є максимальне зближення політичної теорії і практики. Це зовсім не означає перетворення політичної науки та створеної на її засадах політичної освіти у систему обслуговування влади. Завдання полягає в іншому – в науковому забезпеченні експертизи політичних проєктів, політичного прогнозу, обґрунтуванні необхідних рішень.

Досвід останніх років переконливо засвідчив, що доля соціально-політичних перетворень в Україні значною мірою залежить від стану політичної освіти і культури її громадян, утвердження у їх свідомості ідеалів демократичної правової держави, цінностей і

норм, притаманних відкритому суспільству, коректної політичної взаємодії всіх елементів політичної системи. З цією метою слід налагодити механізм постійно діючої якісно нової політичної освіти, яка формуватиме підвалини демократичної ментальності і зрілої політичної культури.

Стратегія розвитку політичної культури громадян має бути спрямована на подолання успадкованих стереотипів політичної свідомості, таких як нетерпимість, конфронтаційність, конфліктність. Натомість - формувати культуру толерантності, консенсусної демократії, політичної коректності, стимулювати зацікавленість громадян у демократичних змінах, їх виборчу активність, відповідальність і поважне ставлення до результатів виборів, піднесення рівня професіоналізму й відповідальності політичних і громадських діячів, державних службовців, особистості як активного учасника політичного процесу.

Належить розробити і здійснювати Національну програму розвитку політичної культури як системи освітніх, інформаційних та організаційних заходів, що матимуть на меті:

- поширення конституційної освіченості, засвоєння громадянами знань про права й обов'язки, про устрій держави і політичну систему, про виборчий процес;
- адаптування й використання досвіду інших країн у галузі політичної освіти;
- надання науково-інформаційної допомоги тим, хто залучений до здійснення політико-освітнього процесу.

Перед політичною, правовою та соціогуманітарною науками стоїть завдання створити привабливий, відповідний реаліям і викликам ХХІ століття, проект цивілізованого співжиття і співпраці етносів, регіонів, політичних сил, інститутів громадянського суспільства.

Л. Пай розглядав політичну культуру як сукупність установок, переконань і почуттів, яка впорядковує і надає значення політичному процесу і яка представляє собою основні припущення і правила, які управляють поведінкою в політичній системі; вона включає до себе як політичні ідеали, так і діючі норми управління. До політичної культури Л.Пай включає зміст таких категорій як політична ідеологія, національний характер і дух, національна політична психологія і фундаментальні цінності народу. Американські політологи Дж.Олмонд і Дж.Пауелл визначають політичну культуру як сукупність індивідуальних настанов і орієнтацій учасників певної системи, як суб'єктивну сферу, що є основою політичних дій. На думку іншого науковця Л.Дитмера у політичній культурі є те, що належить культурі і не дозволяє зводити її ні до „політичної структури”, ані до „політичної психології”. Основою аналізу політичної культури є символ, оскільки саме за допомогою них люди виражають і передають один одному свої почуття і цінності і тому політична культура – це система політичних символів, певна семіологічна система, яка передбачає семантичний аналіз змісту політичних символів і понять і включається до більш широкої системи – системи політичної комунікації.

Інші дослідники, наприклад, Є.Вятр і Д.Пол вважають, що поруч зі „зразками” політичної свідомості до політичної культури повинні бути включені обов'язково і „зразки” політичної поведінки. Далеко не все в людській діяльності контролюється і фіксується свідомістю, це значить що не всі моделі поведінки індивідів і груп можна вивести з моделей їх свідомості. Найкраще подібну позицію було викладено відомим істориком і політологом Р.Такером: „Культура – це звичний образ життя суспільства, що включає як прийняті способи мислення, а також переконання, так і прийняті зразки поведінки. Політична культура – це ті елементи культури, які мають відношення до управління і політики”.

У працях вітчизняних науковців та авторів близького зарубіжжя існують помітні розбіжності в трактуванні політичної культури, переважно обумовлених історично, відносно сталих і репрезентованих переконань та настанов свідомості та моделей поведінки індивідів і груп, а також моделей функціонування політичних інститутів та утвореної ними системи (Е.Баталов, Б.Цимбалістий). певна частина вчених вважають, що політична культура – це сукупність поглядів, переконань, орієнтацій і зразків поведінки, що визначають ставлення

людей до політичної сфери життя суспільства, рівень та сформованість їхньої політичної активності (Н.Паніна, Ю.Пахомов, Н.Чурилов).

Підсумовуючи аналіз різних трактувань політичної культури, можна їх згрупувати в три основні групи:

- політична культура – суб'єктивна сфера, яка лежить в основі політичної діяльності, це орієнтації, система цінностей символів, вірування і установки індивідів на політичні дії;

- політична культура – це спосіб духовно-практичної діяльності, зокрема реалізація політичних знань, ціннісних орієнтацій і моделі поведінки. В даній групі трактувань політична культура – це політична поведінка, відповідно в структурі політичної культури виділяють компоненти пізнавального, емоційного, оцінного і поведінкового характеру.

- політична культура – це політична свідомість, політична поведінка, які доповнюються функціонуванням політичних інститутів. Вважається, що на індивідуальному і груповому рівнях політична культура виступає як єдність політичної свідомості і поведінки, то на соціальному рівні вона доповнюється культурою функціонування політичних інститутів, які складають політичну систему суспільства.

Виходячи з вищезазначеного, політичну культуру можна визначити як систему історично обумовлених, відносно сталих і репрезентованих („зразкових”) орієнтацій (уявлень, переконань, установок, почуттів, оцінок) і моделей поведінки індивідів і груп, а також стилю діяльності суб'єктів політичного процесу, моделей функціонування політичних інститутів і системи, яку вони утворюють.

Політична культура шляхом відтворення, передачі з покоління в покоління, засвоєння й функціонування служить засобом діяльності людей з метою реалізації соціальних, класових, національних, корпоративних та особистих інтересів. Це культура політичного мислення і політичної діяльності, ступінь цивілізованості характеру й способів функціонування політичних інститутів, організації всього політичного життя суспільства.

Типові якісні риси демократичної політичної культури – це визначальна роль прав та свобод людини і громадянина, демократизм, гуманізм, зв'язок з різними галузями соціального життя, оптимальне поєднання колективних та особистих інтересів, справедливість, свобода, рівність, повага до права і закону, політична активність, толерантність, діалогічний характер. Їй не властиві соціальна кастовість, снобізм, елітарний авангардизм. З іншого боку, рівень розвитку політичної культури, ступінь її сформованості у свідомості і вплив на поведінку людей, безумовно, залежить і від діяльності політичних інститутів. Так, бюрократична система створює основу для нелегітимної влади, правового нігілізму, нівелює почуття відповідальності, породжує формальне ставлення до справи, безвідповідальність. Рисами демократичної політичної культури є також законослухняність, лояльність і водночас вимогливе ставлення людини до органів та інститутів державної влади, згода перебувати у діючому правовому полі, відповідальне виконання обов'язків перед суспільством і державою, елементарна конституційна освіченість, поінформованість щодо головних законодавчих регламентацій життя громадян, прийняття порядків своєї держави, знання й повага до прав людини, готовність і вміння вимагати дотримання конституційних вимог, шанування цінностей громадянського суспільства, виконання державою її функцій.

Існують певні особливості вироблення культурного стилю студентської молоді. При цьому слід враховувати специфічні ознаки, що формують соціально-демографічну групу – студентство. Таких ознак різні автори виділяють кілька: 1) спільний вид діяльності; 2) особливе місце в житті суспільства; 3) велика, на відміну від іншої молоді, самостійність; 4) організація самоврядування, спрямованого на формування управлінських навичок; 5) наявність специфічної субкультури.

Суспільно-політичні погляди цієї соціальної групи відрізняються від інших перш за все тим, що молодь майже одноставно підтримує ринкові перетворення, причому чим виборець

молодший, тим швидшим і радикальнішим він бачить рух країни до ринкових відносин. Меншу підтримку знаходить серед молодих виборців популярна серед старшого населення ідея приєднання України до союзу Росії та Білорусі. За останні роки зросла кількість тих, хто вважає участь у виборах своїм громадянським обов'язком. Хоча рівень недовіри до влади як мотив неучасті у виборах молоді вельми відчутний, однак головним мотивом є зайнятість. Залежно від рівня освіти, змінюються і політико-правові преференції молодих людей. Студентська молодь із повною середньою освітою і вище орієнтується на владу, яка має поділити між президентом, парламентом і незалежним судом найбільш хвилюючі проблеми, що стосуються рівня життя людей. Для сучасної української молоді характерним є поліцентризм її ідейно-політичних орієнтацій – від крайніх лівих до крайніх правих. Найбільше молоді імпонують національно-демократичні, соціал-демократичні, соціалістичні та національно-радикальні політико-ідеологічні напрями.

Серед багатьох факторів, що сприяють розвитку політичної системи суспільства, важливе місце належить соціалізації індивіда, що спрямовано на формування певної суми загальноприйнятих в сучасній політології знань, цінностей, установок та вироблення на цій основі ціннісних орієнтацій, потреб і т. ін.

Інститути соціалізації – це система створених чи таких, що природно склалися, установ і організацій, функція яких спрямована на розвиток індивіда перш за все шляхом освіти і виховання.

Державотворчі процеси, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, спонукають до глибокого осмислення психолого-педагогічних аспектів проблеми політичної соціалізації молоді. Більшість вчених розглядають ці проблеми як процес входження молоді в соціум шляхом засвоєння нею соціокультурного та політико-правового досвіду, нагромадженого суспільством і сконцентрованого в традиціях та нормах поведінки і творчо-активного ставлення до них.

Функція соціалізації, поряд із такими функціями, як культурна, соціально-економічна, освітня, є провідною в сучасних умовах.

Політична соціалізація особи є, з одного боку, процесом свідомого засвоєння студентом моральних і політичних норм та цінностей, що існують у даному суспільстві, а з іншого боку – його здатністю адаптуватись до суспільного середовища, активно само реалізуватись, впливати на перетворення суспільства. Політична соціалізація виступає як процес, що забезпечує відтворення й функціонування політичної культури студентів.

У кожному конкретному суспільстві існують свої специфічні механізми політичної соціалізації. Разом з тим мають місце універсальні суспільні інститути, які неминуче включені в цей процес: сім'я, система освіти та науки, засоби масової інформації, трудові колективи, державні органи, партії та суспільні організації.

Одним із важливих чинників формування політичної свідомості і культури є необхідність врахування бажання самої людини відповідати на запити політичного життя. Йдеться про вирішення проблеми мотивації, заохочення людини, зокрема молоді людини, до активної участі в політичному житті, тобто про запровадження системи ціннісних, а не примусових мотивів політичної соціалізації. Вони передбачають бажання молоді людини відповідати вимогам політичної системи, згідно з внутрішніми переконаннями, по совісті, через почуття обов'язку стосовно до держави та суспільства взагалі.

Для того, щоб суспільство успішно розвивалося в якомусь певному напрямі на основі обраного ним шляху, необхідна зацікавленість громадян у такому розвитку. Тому політична соціалізація молоді передбачає її віру в те, що наявні політичні інститути найкраще співвідносяться з даним суспільством, обраними цілями розвитку. Але при цьому необхідно пам'ятати, що діяльністю людини керують насамперед особисті інтереси. І політична сфера не є щодо цього якимось винятком.

Стратегічним орієнтиром політичної соціалізації української молоді має стати ідея формування нової генерації людей з інноваційним, творчим типом мислення, з розвиненою

світоглядною культурою висококваліфікованих професіоналів з етично відповідальним ставленням до світу. Головне в гуманістичному вихованні студентства – створення умов для його цілеспрямованого систематичного розвитку як суб'єкта діяльності, як особи і як індивідуальності. Політичне виховання, будучи частиною соціалізації особи, здійснюється через освіту й організацію життєдіяльності вихованців.

Період навчання у вищих навчальних закладах більшістю дослідників не тільки виділяється в самостійний соціалізаційний етап, а й визнається найважливішим з огляду завершення формування особи під впливом керованих чинників. У дослідженнях, присвячених проблемам соціалізації студентської молоді, відзначається, що студентство – це наймобільніша група молоді; це відносно автономна соціальна група з підвищеною адаптивністю до різних соціально-економічних і політичних змін у суспільстві.

У системі вищої освіти функція соціалізації є провідною, педагогічно організованою й керованою, а отже, ефективність соціалізації з позиції суспільної значимості в ній максимальна. Система вищої освіти при організованому в її межах педагогічному впливі є провідним інститутом політичної соціалізації особи, який закладає основи її життєдіяльності, світогляду, морально-етичні настанови на наступне життя.

1990-і роки ознаменувалися появою досліджень студентської проблематики, виконаних Є. Васильєвою, Л. Гегель, Є. Головахою, А. Дьяковим, Г. Горченко, Н. Криловою та ін.

Межа тисячоліть визначилася появою нових досліджень вітчизняних авторів, присвячених різним аспектам виховання студентства. Серед них роботи В. Андрущенка, М. Головатого, В. Загороднього, М. Євтуха, С. Харченка та ін.

Одночасно слід зауважити, що велику проблематику становить відсутність єдиних методологічних підходів у вітчизняній науці, які б визначили загальні вимоги до оцінки, класифікації, сутнісних характеристик студентського середовища. Це породжує певну кількість концепцій, які, не маючи єдиного теоретичного підґрунтя, описують процеси, що відбуваються в студентському середовищі, у межах неадекватних термінологічних апаратів, ігноруючи принцип суперпозиції, з величезною часткою авторського суб'єктивізму.

Особливості студентського віку, його соціально-психологічні риси як особливої соціальної групи впливають на процес політичної соціалізації студентства, визначають специфіку її форм і змісту. По суті, психологічні особливості – це з'єднуюча ланка між соціальними підставами студентської активності та її політичними формами.

Характеризуючи соціально-психологічні особливості студентства, слід відзначити, що в соціально-педагогічному аспекті проблема політичної соціалізації студентства розглядається крізь призму цілеспрямованого формування політичної свідомості і поведінки. Вона трактується не лише як входження особи у політичне життя, а й як педагогічний супровід цього процесу.

Особливе значення для розуміння механізмів політичної соціалізації студентства мають соціально-психологічні чинники, які багато в чому визначають спрямування, наукову платформу, тривалість і масштаби студентської активності.

До провідних соціально-психологічних особливостей студентства належить виражена залежність адекватного сприйняття свого соціального статусу від віку й терміну навчання у вищому навчальному закладі. У цей період у студентів формується своєрідний феномен корпоративності в поглядах, поведінці, рефлексорних реакціях. Студентство – майбутня інтелігенція, і це об'єднує його із цією соціальною верствою. Проблеми, що стоять перед інтелігенцією, стоять і перед студентством, однак воно реагує на ці проблеми по-своєму. Одна з відмінних ознак соціальної своєрідності студентства – це більша, порівняно з інтелігенцією, гомогенність, їх об'єднують спільні проблеми, пов'язані з організацією навчально-виховного процесу, дозвілля, піклування про майбутнє працевлаштування, певний стиль поведінки, спосіб життя, вік.

На думку ряду дослідників, студентство – одна із найпроблемніших соціальних груп, що зазнає динамічних внутрішніх змін, що супроводжуються ускладненням взаємозв'язків і відносин у соціальній структурі українського суспільства.

Зі студентством у суспільстві традиційно пов'язують конкретні напрями і темпи соціальних змін, у яких студентство бере найактивнішу участь. Студентство має високий інтелектуальний потенціал і почуття соціального альтруїзму, що робить його своєрідним “соціальним ліфтом” між різними групами.

Вищу освіту як складову частину освітньої системи будь-якої країни слід розглядати не тільки з утилітарних позицій підготовки висококваліфікованих кадрів. Не менш важливого значення набуває соціалізаційний аспект її функціонування, в якому відображається розуміння вищої освіти як соціогенетичного механізму, який відтворює певний соціотип особи. Саме про такий відносно новий нюанс у розумінні ролі вищої освіти в сучасному світі пише В. Кремінь, відзначаючи, що “вища освіта – обов'язковий етап у розвитку людини в тій чи іншій країні. Завдяки цьому ці країни стають розвинутими. Це відбувається в умовах переходу від індустріальних технологій до науково-інформаційного виробництва, де в кінцевому підсумку успіх або невдача визначаються рівнем розвитку особи, рівнем інтелектуалізації нації”.

Вища школа, розв'язуючи завдання професійної підготовки, продовжує залишатись єдиним соціальним інститутом суспільства, який за межами повноліття професійно реалізує виховні функції. У цьому відображена найважливіша теоретична засада вітчизняної педагогіки: освіта без виховання не здатна сформувати повноцінного професіонала й громадянина.

Система вищої освіти, яка розглядається крізь призму соціалізаційної теорії перш за все спрямована на розв'язання широкомасштабних соціальних завдань, які виходять за межі суто освітньої галузі. Система вищої освіти надає студентам не тільки широкі можливості отримання професійних знань, а й активно залучає їх до загального інформаційного потоку у найрізноманітніших галузях людської діяльності. Система Інтернету, сучасні комп'ютерні технології, новітня література з найактуальніших епроблем сучасності роблять студента одним з найпоінформованіших членів суспільства.

В сучасних умовах актуальними є проблеми, що виникають в процесі політичної соціалізації студентства. Перш за все це пов'язане з необхідністю додання стереотипних уявлень про політику як переважно боротьбу, протистояння, конфлікт. Політична і громадянська освіта дає змогу пізнати і використовувати інші суттєві риси політики, як засобу інтегрування соціальних об'єктів, досягнення громадянського миру, соціальної і національної злагоди, консенсусу. Таке розуміння політики завжди було притаманне політичній думці України. Воно конче потрібне сьогодні, коли в суспільстві зростає напруга, невіра в компетентність владних структур, партій, політичних і державних лідерів.

Сучасна соціально-політична ситуація в Україні характеризується глибокою соціальною дезінтеграцією, відсутністю консолідуючої ідеї та реальної програми, зрозумілих для всіх верст населення. Тому важливою складовою ланкою політичної соціалізації студентів сьогодні стають політична освіта та політична наука. Політична наука покликана виявляти закони політичного життя суспільства, принципи консолідації суспільно-політичних сил.

Необхідним є ретельний аналіз нових політичних реалій і процесів, що виникли останнім часом, глибоке професійне осмислення та оптимальне вирішення проблем політичної соціалізації, місця і ролі в ній соціально-політичних та державно-правових інститутів.

Нагальним є спільні зусилля політологів, юристів, соціологів та представників інших суспільних наук.

Більшість з помилок і прорахунків, що допустили в процесі трансформації постсоціалістичних суспільств, можна було б уникнути, якщо при вирішенні життєво

важливих питань менше покладалися тільки на здоровий глузд, ніж на науковий потенціал суспільства, різнобічні знання, політичну науку.

За роки розвитку постсоціалістичних країн відбувається інтенсифікація процесу накопичення політичних знань і досвіду викладання політичних наук, розробка її теоретико-методологічних і концептуальних основ з врахуванням світового досвіду.

В цих умовах для науковців особливо актуальними є проблеми розробки наукових узагальнень та рекомендацій про зміст трансформаційних процесів, про модернізацію політичних інститутів, забезпечення їх належного функціонування в сучасних умовах і перспективі, про гармонізацію взаємодії всіх складових державної політичної системи, інститутів місцевого самоврядування і громадян по забезпеченні послідовності здійснення принципу поділу функцій гілок влади, їх чітке визначення та взаємодія.

Особливої уваги потребує подальший розвиток теоретико-методологічних і концептуальних засад політичної соціалізації, мети і засобів її здійснення, деталізація складових елементів механізму політичної соціалізації, аналіз соціально-педагогічних умов ефективності формування політичної культури студентської молоді, необхідність зазначення ролі самовиховання в процесі політичної соціалізації особи.

Найважливішими шляхами вдосконалення політико-виховного процесу є знання та всебічне врахування об'єктивних і суб'єктивних факторів, що впливають на свідомість особи, систематичний аналіз якісних характеристик студентів, визначення джерел і засобів нейтралізації негативного впливу на процес становлення політичної свідомості і культури особи, вдосконалення всієї організаційно-методичної роботи, що забезпечує політико-виховний процес, оптимальне використання всіх засобів політико-виховного впливу, сполучення колективних та індивідуальних форм політичного виховання, що формують високу політичну активність студентства. Підкреслимо, що особливе значення у зростанні ефективності політико-виховного процесу набуває підвищення компетентності й професійної майстерності педагогічних кадрів, ріст їх методологічної і методичної культури, особистий приклад виконання службового обов'язку, суспільного і особистого життя.

Література:

1. Вебер М. Избранные произведения / Ред.-сост. Давыдов Ю.Н. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
2. Вілсон В. Національна ідентичність в Україні // Політична думка. – 1999. – № 3. – С. 120-128.
3. Гегель Г.В.Ф. Конституция Германии // гегель. Политические произведения. – М.: Наука. 1978. – С. 65-184.
4. Гончарук О. Рациональність та нерациональність в оцінці населенням України політичних та економічних змін // Соціологічний моніторинг. – 2003. Соціологічний моніторинг / За ред. д.е.н. В. Ворони, д.с.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2003. – С. 77-88.
5. Збірник матеріалів про молодіжні об'єднання України. – К., 1991. – 180с.
6. Каган М.С. Философская теория ценностей. – СПб.: Петрополис, 1997. – 205 с.
7. Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду / Філософія політики. Хрестоматія. Т. 4. – К.: "Знання України", 2003. – 429 с.
8. Мостовая И.В., Скорик А.П. Архетипы и ориентиры российской ментальности // Политические исследования. – 1995. – № 4. – С. 69-76.
9. Юрій М.Т. Етногенез та менталітет українського народу. – К.: Таксон, 1997. – 237 с.